

Pilar naime drži da je osnutak srpske narodne i državne crkve bilo veliko djelo koje se moglo postići samo u prvoj polovini 13. stoljeća, u vrijeme kada su Grci bili pobijedjeni i »poniženi«. Inače ne bi nikome drugome, pa tako ni Srbima ni Bugarima, dopustili stjecanje crkvene autokefalnosti, pa dakle ni osnivanje državne crkve kao velikoga i nezamjenjivog oslonca srpske države.

Ostajući zadivljen i »opčaran« Savinim umijećem korištenja religijskoga (monaškog, crkvenog) u političke i državotvorne svrhe, Pilar će zaključiti da bi »čitava istorija slovenskog Balkana imala drugačije obličje« da je kojim slučajem najbolji Nemanjin vojvoda, Knežević, uspio nagovoriti Rastislava (Rastka) Nemanjića — kako je bilo svjetovno ime sv. Save — da se vrati u očevu kuću nakon što ju je, na poticaj jednoga »crnorisca« (monaha iz manastira na Svetoj Gori Atosu), napustio, otišao na Atos, ondje se ošišao i »zaredio« za monaha.⁵ Da se Rastko Nemanjić vratio ocu, ne bi bio u mogućnosti, smatra Pilar, steći ni znanja koja je imao prigodu steći na Atosu, ali ni moć koja je proizlazila iz činjenice da je bio monah upravo u »kaludjerskoj republici Atosu« u kojoj je u pravoslavnome svijetu personificirano »jedinstvo Istočne Crkve«, onako kako je u zapadnome kršćanstvu u papi personificirano jedinstvo Katoličke crkve.

Pilar je ostao zadivljen onim što je Sava kao isposnički monah činio na planu stvaranja i očuvanja »dinastičkih interesa svoje obitelji«, odnosno na planu stvaranja i očuvanja srpske države kao najvišeg izraza suverenosti njegova »ljubljenoga srpskog naroda«.

• Ivan Markešić

⁵ O tome razdoblju postoje različite interpretacije. Zahvaljujući Savinim životopiscima, hagiografima, koji su »opjevali« lik i djelo sv. Save, ne bismo znali za jedan nimalo lijep detalj iz svečeve biografije. A riječ je o događaju iz 1214. godine koji u svojim *Zapisima iz palanke* spominje suvremeni srbijanski sociolog religije Mirko Đorđević. Prema tom autoru »srpski bogoslov Dimitrije Najdanović« pišući o sv. Savi govori o »kraljeviću ubojici«, čime zapravo »optužuje« sv. Savu za ubojstvo izvjesnoga srpskog uhode Dobrimira Streza. Prema drugim Savinim životopiscima ubojstvo je počinio »andeo-ubica«. (Usp. Mirko ĐORĐEVIĆ, »Saga o Svetome Savi i Andelu-ubici«, na: <http://pescanik.net/2011/02/saga-o-svetom-savi-i-andelu-ubici/>, pristup 29. rujna 2012.

O Svetom Savi i njegovu znamenovanju.

Dr. Ivo Pilar

Na prvi pogled izgleda čudno, da i Srbi i Hrvati podjednako slabo poznaju Svetoga Savu, po mome sudu najvećega čovjeka Južnoga Slovenstva do danas. Ali treba razlikovati. Hrvati znadu o njemu vrlo malo, gotovo ne znadu ništa; znadu to, da je — po katoličkoj predaji — bio kršten po zapadnom obredu i tek se kasnije priklonio pravoslavlju, i da se — premda svetac pravoslavne crkve — tradicionalno na nekim mjestima slavi kao svetac i od katolikâ. Srbi naprotiv znadu o njemu, često, vrlo mnogo; ali mi se čini da njihovo poznavanje Svetoga Save nije sasvim ispravno. Srbi poznaju Svetoga Savu gotovo isključivo kao crkvena čovjeka, kao božjeg ugodnika i sveca, ili — kako ga oni zovu, po riječi narodne pjesme, — kao narodnog svetitelja. To izgleda čudno na prvi pogled. Ali kad se pogleda izbliza, tada ni jedno ni drugo nije ništa čudno. Sveti Sava je u Srbâ jedna skroz legendarna ličnost, koju oni pretežno poznaju po tradicionalnoj predaji; a ova, kolikogod da je i narodna, po svojoj srži ipak je religiozna. Prirodno je dakle da ni predmet te predaje ne može biti prikazan u drugom ruhu nego u vjerskom. Slično je i kod Hrvata: svi oni poznaju Svetog Savu poglavito sa gledišta svoje vjerske orijentacije. Stoga mi se čini prvom dužnošću jednoga intelektualca koji piše o Sv. Savi, da provede čisto lajičko-znanstvenu reorijentaciju u pogledu Sv. Save. A ova vodi do zaključka, da je Sveti Sava, crkveni velikan i svetac, još daleko veći kao čovjek nego kao svetac.

*

Kao čovjek, Sveti Sava se zvao Rastislav (Rastko) Nemanjić, rođen godine 1175, kao najmladji sin raškog velikoga župana Nemanje,¹ osnivača slavne srpske dinastije Nemanjića,² i žene mu Ane.³ Ova Ana bila je navodno kći bosanskoga bana Borića⁴ (kako to tvrdi Rajić,⁵ a po njemu i hrvatski historičari); ali mnogi srpski pisci to poriču, pa se ne može sa sigurnošću kazati da je Sv. Sava po tankoj

¹ Stefan (Simeon) Nemanja (o. 1113.—1199.), raški župan (1170.—1196.).

² Nemanjići su upravljali Raškom i Srbijom u razdoblju od 1166. do 1371. godine.

³ Ana (Anastasija) Nemanjić († 1200.)

⁴ ban Borić (1154.—1163.)

⁵ Jovan Rajić (1726.—1801.), arhimandrita manastira Kovilja i povjesničar (*Istorija raznih slovenskih narodov, najpače Bolgar, Horvatov i Serbov*, I.-IV., Beč, 1794.).

krvi⁶ hrvatskoga podrijetla (jer ban Borić potječe iz požeške županije i bio je izvjesno Hrvat). Kad je Rastku Nemanjiću bilo 17 godina, desilo se da se na županskom dvoru nadje jedan crnorizac (kaludjer) iz Svete Gore,⁷ koji je svojim pričanjem o krasotama Svete Gore i monaškog života zanio toliko plavokosog i plavookog kneževića, da je ovaj odlučio pobjeći iz očinskog doma i otići u Svetu Goru u kaludjere. Ništa nije pomogla potjera za izgubljenim sinom, koju Nemanja povjeri svome najboljemu vojvodi. Knežević Rastko se još iste noći postriže i zaredi za monaha, pod imenom Sava (Sabbas), te se Vojvoda vrati neobavljena posla u Rašku, noseći samo Rastkovo svjetsko odijelo i ostrizenu kosu.

Držim da nijedan drugi događaj u Nemanjinovladavini nije imao dalekosežnijih posljedica od ovoga. Da je Nemanjin Vojvoda, bilo silom bilo milom, sklonuo bio Rastka da se vrati u očinski dom, čitava bi istorija slovenskog Balkana danas imala drugačije obličje. Valja naime razumjeti, što je značio, a što još i danas znači u orijentalnoj crkvi, Atos, ili Sveta Gora. Katolicizam imade svoje unutarnje jedinstvo oličeno u osobi Pape. Pravoslavlje naprotiv, koje se raspada danas na čitav niz autokefalnih crkava,⁸ po svojoj suštini ne može imati svoje središte u jednoj osobi. Jedinstvo Istočne Crkve personificirano je u kaludjerskoj republici na Atosu: dvadeset manastirâ, među kojima su zastupane sve pravoslavne nacionalne crkve, dvanaest skitâ,⁹ 250 ćelija i 150 pustinjačkih naselja, čine jednu nesamo političku nego i duhovnu zajednicu, vezanu strogim asketskim životom, postom, molitvama, bdenjima, i drugim duhovnim vježbama. Na teritorij te duhovne republike, kojom vlada Sveti Sinod¹⁰ od 24 člana sa sjedištem u Kareji,¹¹ ne smije zakoračiti nijedno žensko lice, ne smije se naći dapače ni domaća životinja ženskoga spola, krava, koza, mačka, kokoš. Nekada glasovito njegovalište znanosti i umjetnosti, danas Atos to više nije. Umna veličina koju je osnovatelj atoske republike, Sv. Atanasije,¹² dao svome djelu (968), u toku stoljeća vrlo se je istrošila, osobito za doba teške dekadanse turskog perijoda. Za Savino doba ona je — u svojoj jezgri triplesence grčke filozofije i prednjoazijske, odnosno iransko-mezopotamsko-sirijske životne mudrosti — svaka-ko još postojala i najdublje djelovala na dušu mladoga srpskoga kneževića. Ali se i danas još šire sa Svete Gore, gdje se prirodne krasote udružuju s intenzivnom duhovnom atmosferom u kojoj živi onih 5-6.000 kaludjerâ, najintenzivniji

⁶ tanka krv = ženska loza

⁷ Sveta Gora — Atos je glavno središte srednjovjekovnih kaludera (redovnika) i isposnika. Nalazi se na grčkom poluotoku Halkidiki.

⁸ autokefalan (grč.) = samostalan; oznaka za pravoslavne nacionalne crkve koje same sobom upravljaju (autokefalnost)

⁹ skiti (grč.) = mjesto gdje kaluderi (redovnici) žive sami

¹⁰ Sveti Sinod = sabor krašćanske crkve ili crkava radi donošenja odluke o crkvenim pitanjima

¹¹ Kareja = administrativno središte Svete Gore

¹² Sv. Atanasije Atonski (925.—1000.) osnovao je na Svetoj Gori prvi manastir (samostan).

religijski utjecaji u sve nacije koje spadaju k Istočnoj Crkvi. Očigledno, u pogledu konzervativnosti i nepopustljivosti ne pravi nikakove razlike, je li nosilac jedinstva stanovite hrišćanske crkve jedna osoba ili jedno socijalno tijelo.

U tome žarištu istočne kulture i anadolske crkve,¹³ i to u vrijeme njihove najveće veličine, proveo petnaest godina svoga života daroviti srpski knežević Rastko-Sava. Jasno je, da je za tako dugo razdoblje, u dobu razvitka od žednoga mladića do zreloga muža, poprimio sve što se je u toj sredini njegovu jakom duhu pokazalo lijepim, dobrim, snažnim, i privlačnim. A znamenovanje Savino se baš i sastoji u tome, da je na početku političkoga zamaha Srpstva dao sve što je znao i umio, a što je na Svetoj Gori pribrao, svome narodu. To je bilo utoliko važnije što su Srbi, u ono doba ograničeni na kulturno i ekonomski siromašne krajeve centralnoga Balkana, oskudijevali kulturnim elementima koji bi ima-

¹³ Misli se na (istočno) kršćanstvo koje je svoje ishodište imalo u Anadoliji (Anatoliji), tj. Maloj Aziji.

li služiti njihovim političkim ambicijama. Tu je Sava bio glavnim posrednikom vizantijske vjerske i političke kulture, i njegov utjecaj bio je utoliko jači i dublji što je u jednoj osobi bio član vladajuće kuće,¹⁴ žarki srpski rodoljub, prvi srpski književnik, prvi srpski diplomat, pa u drugom dijelu svoga života i prvi crkveni poglavica nastajuće srpske narodne crkve.

Već vrlo rano počeo je Sava utjecati iz svoga skloništa na Svetoj Gori, kamo je stigao oko godine 1191—92, na razvoj prilika u Raškoj. Jednim pismom pozva on oca svog Nemanju, da dodje k njemu u Svetu Goru, da napusti prijesto pa da se zaredi za jeromonaha,¹⁵ kao što je on sâm učinio. Veliki župan Nemanja poslušava svoga sina, i pošto je proveo neko vrijeme u manastiru Studenici,¹⁶ gdje se zaredio za monaha pod imenom Simeun, dodje 2. studenog 1197 na Svetu Goru. Uz pomoć oca, stvarnoga vladara jedne države rastućeg značaja na Balkanu, koji je svojevrijedno grimiz prestola zamijenio monaškom kostrijeti, uspije Sv. Sava ukloniti sve zapreke i sagraditi na Svetoj Gori prvi srpski manastir, Hilendar,¹⁷ koji postade od ogromnoga značaja za Srpstvo kao rasadnik nacionalnoga svećenstva. Bez njega se Srbija ne bi nikada mogla emancipovati grčkoga tutorstva, niti izgraditi svoju narodnu crkvu i državu.

U neumornu radu i podizanju srpskih narodno-vjerskih ustanova na Atosu, kojim se bavljahu združeni u monaštvu otac i sin, zateče Nemanju-Simeuna smrt, 13. veljače 1199. Tad Sveti Sava nastavi sâm započeti rad, poglavito u crkveno-organizatornom i literarnom pogledu, te pišući i redigujući Tipik¹⁸ (manastirski ustav, osobito u pogledu načina življenja i reda bogoslužjenja), ostade u Hilendaru sve do godine 1207. Ali se u to doba dogodiše na Balkanu velike i sudbonosne političke promjene: krstonosci,¹⁹ razdraženi neprijateljstvom vizantijskih careva, nasrnuše — prilikom četvrte Krstaške Vojne²⁰ — iza Zadra²¹ na Carigrad, i osvojiše ga godine 1204, te srušivši Grčkorimsko Carstvo²² osnovaše novo, t. zv. Latinsko Carstvo,²³ koje međjutim ne bi dugoga vijeka, jer ga već 1261 uništi Nikejsko Carstvo.²⁴ Katastrofa Vizantije djelovala je međjutim nepovoljno na prilike u Svetoj Gori, koja bi podvrgnuta novoj katoličkoj hijerarhiji, pa je ko-

¹⁴ Rastko je kao član kuće Nemanjića kratkotrajno vladao Humom (1190.—1192.).

¹⁵ Jeromonah/hieromonk (grč.) = redovnik koji je ujedno svećenik

¹⁶ Manastir je osnovao Stefan Nemanja (1190.).

¹⁷ Manastir Hilendar (Hilendar) sagrađen je 1198. godine.

¹⁸ Karejski tipik nastao je 1199. godine.

¹⁹ krstonosci = križari

²⁰ Četvrti je križarski rat trajao od 1202. do 1204. godine.

²¹ Križari su 1202. osvojili Zadar.

²² Misli se na Bizantsko Carstvo.

²³ Latinsko je Carstvo postojalo od 1204. do 1261. godine.

²⁴ Bizantska država s prijestolnicom u Nikeji (1204.—1261.). Nakon rušenja Latinskog Carstva (1261.) Nikejsko se Carstvo spaja s ostatkom bizantske države.

načno nastala ondje i velika nesigurnost, tako da Sava nadje za shodno vratiti se u Srbiju.

Za ovaj povratak Savin bilo je i inače više važnih razloga. Prilike u Srbiji, poslije smrti Nemanje-Simeuna, bjehu se okrenule na zlo. Među braćom Vukanom,²⁵ gorljivim katolikom, i Stjepanom Prvovjenčaninim,²⁶ pristašom Istočne Crkve, došlo bješe nesamo do razdora već i do otvorene borbe. Situacija Stjepana Prvovjenčanoga bila je utoliko teža što je uz Vukana pristajao i ugarski kralj Emerik.²⁷ Dok je živio Nemanja, njegov prestiž mogaše izdržati napeto stanje među braćom, a nema sumnje da je i Savin utjecaj djelovao, da nasljednikom u županstvu ne postane prvorodjeni sin Vukan, koji je bio katolik, već Stjepan, pristaša Istočne Crkve i zet vizantijske carske kuće.²⁸ Ali se poslije smrti Nemanjine i pada Carigrada diže Vukan, te uz pomoć Pape²⁹ i ugarskih kraljeva³⁰ zbaci Stjepana sa županske vlasti. Sava vide potrebu da spasava očevo i svoje djelo, i on izabra najshodniji put i način, jer dodje u Srbiju sa mrtvim ostacima svoga oca, pokojnog velikog župana Nemanje, koji bi međjutim proglašen i svecem Istočne Crkve, Svetim Simeunom.³¹ Svete moći, svetačka aureola Nemanje-Simeuna, te nedostiživa diplomacija Savina, poduprta »sladošću Savinoga jezika i silom njegovih riječi« (kako kaže biograf Savin),³² učiniše svoje: doskora bi Stevan uspostavljen na vlast, te mogaše nastaviti djelo započeto od njegova oca i njegova brata. Otada življaše Sava u Srbiji, s početka u Studenici, provodeći svoje vrijeme u isposništvu, intenzivnom crkveno-književnom radu i organizaciji Istočne Crkve, uz političku i diplomatsku djelatnost, kojom otklanjaše sve zapreke i opasnosti za mladu srpsku državu. U to doba sagradi glasoviti manastir Žiču³³ na sjeveru Srbije, sa jasnom tendencijom da utvrdi pravoslavlje i u tom pravcu.

Ogromni utjecaj Savin vidimo odmah na jednom primjeru. Bijaše se pokazao opasan separatistički smjer na jugoistoku srpske države, u Povardarju, potaknut po svoj prilici od strane bugarskog cara Kalojana,³⁴ a vodjen od buntovnog vel-

²⁵ Vukan Nemanjić (? — poslije 1208.), najstariji sin Stefana Nemanje. Veliki župan od 1202. do 1204.

²⁶ Stefan Prvovjenčani/Stjepan Prvovjenčani Nemanjić (o. 1165.—1228.), drugi sin Stefana Nemanje. Veliki župan (1196.—1217.) i kralj (1217.—1228.).

²⁷ Emerik Arpadović (1174.—1204.) hrvatsko-ugarski kralj od 1196. do 1204. godine.

²⁸ Misli se na Eudokiju iz dinastije Angel (1185.—1204.).

²⁹ Honorije III. (Cencio Savelli) živio je od o. 1150. do 1227. godine. Na stolici rimskog biskupa (pape) bio je od 1216. do smrti.

³⁰ Misli se na Inocenta III. (Lotario di Segni), koji je živio od 1161. do 1216. i obnašao papinsku službu od 1198. do 1216. te na kralja Emerika i njegova nasljednika Ladislava II. (III.) iz dinastije Arpadovića, koji je vladao od 1204. do 1205. godine.

³¹ Stefana Nemanju Srpska pravoslavna crkva štuje kao sv. Simeona Mirotočivog.

³² Životopisac Domentijan bio je posljednji učenik sv. Save i jeromonah manastira Hilandara.

³³ Manstir su 1207. utemeljili Stefan Prvovjenčani Nemanjić i sv. Sava.

³⁴ Car/kralj Kalojan Asan (1197.—1207.)

može Dobromira Streza,³⁵ koji ugrožavaše mir srpske države. Sava se izloži lično opasnosti i ode Strezu. Teško je danas reći, koliko je djelovao lični utjecaj Savin, koliko njegova vješta diplomacija, a koliko slučaj i sreća, — svakako on otkloni ovu opasnost od države svoga brata, jer Strez doživi neuspjeh, i doskora ga nestade, a s njim i opasnoga pokreta.

Predaleko bi nas odvelo da podjemo detaljno opisivati djela Savina, kojima je u svakom času znao pogoditi ono što je za dinastične interese njegove obitelji i za njegov ljubljani srpski narod bilo najbolje i najkorisnije. Mi ćemo se ograničiti na neke najvažnije momente. Iza pada Vizantije (1204) nastadoše tri, države, u koje se skloniše ostaci vizantijske veličine i moći: Carstvo Nikejsko, Despotat Epirski,³⁶ i Carstvo Trapezuntsko;³⁷ ali je ovo treće bilo tako udaljeno, da za Balkan nije imalo značaja. Carstvo Nikejsko i Epir postadoše međutim nosiocima vruće želje Grka, da latinskoga došljaka što prije slome i izbace iz Carigrada, te oni stupiše u živo natjecanje. Velika je zasluga Savina, što je bio dobro obaviješten, pa je znao da Carstvo Nikejsko ima više izgleda na uspostavu grčkoga carstva i Carigrada; i zato je godine 1219 lično otišao u Nikeju, da ondje pregovara o pitanjima za koja je nekad bio nadležan Carigrad.³⁸ Strogo po kanonskim propisima, morao bi Sava bio ići najprije Arhiepiskopu Ohridskom, jer je veći, dio ondašnje Srbije spadao pod njegovu crkvenu jurisdikciju. Ali je on, finim diplomatskim taktom, usput svratio u latinski Carigrad, netražeći ondje ništa, a onda u Nikeju, odijevajući i ovaj put političke poslove svoga naroda u crkveno ruho: on je samo tražio, da Srbija-Raška dobije svoga arhiepiskopa.³⁹ Pouzdano držim da bi značilo nepoznavati Savu, kad se ne bi pretpostavilo da je on, u isti mah, pregovarao i o proglašenju Srbije kraljevinom, pa i o eventualnom savezu između Srbije i Nikeje protivu Latinskoga Carstva, kano i o inim zajedničkim političkim pitanjima. Svakako stoji, da je Sava postigao svoju namjeru, isposlova za Srbiju čast arhiepiskopsku (dotle je postojao samo episkopat⁴⁰ u Raškoj), dapače je sâm odredjen za Arhiepiskopa Srpskog. Na povratku, svrati Sava na Atos, uredi ondje mnoge pojedinosti, ukloni zapreke, i povede iz Hilendara sve one kaludjere-Srbe za koje je držao da će biti upotrebljivi kao episkopi i ostali dostojanstvenici nove crkvene organizaciji u Srbiji. Rezultatom ovo-

³⁵ Strez je u razdoblju od 1211. do 1214. bio bugarski sevastokrator iz dinastije Asena. Nećak kraljeva Ivana Asena I. (1189.—1196.), Teodora Petra (1185.—1198.) i Kalojana. Pretpostavlja se da je bio brat cara Borila (1207.—poslije 1218.)

³⁶ Epirsku Despotovinu/Epirsku Kneževinu utemeljio je 1205. godine Mihajlo I. Komnen Duka (1205.—1214.). Posljednji ostatci Despotovine održali su se do sredine 15. stoljeća.

³⁷ Trapezuntsko Carstvo postojalo je od 1204. do 1461. godine. Carstvo je osnovao Aleksije I. Mezas Komnenos (1204.—1222.).

³⁸ Sv. Sava je pregovarao s ekumenskim (vaseljenskim) patrijarhom Manojlom I. Carigradskim (1216.—1222.).

³⁹ arhiepiskop (grč.) = nadbiskup

⁴⁰ episkopat (grč.) = skup svih biskupa u nekoj državi; područje vlasti jednog biskupa

ga puta bila je faktički osnovana Srpska Narodna Crkva, jer nikada ne bi Grci, da nisu bili pregaženi i poniženi, i da nisu očekivali od pravoslavnih Srba pomoć protiv omraženih Latina u Carigradu, dali srpskoj državi Arhiepiskopa i toliku crkvenu samostalnost. A bez srpske arhiepiskopije u godini 1219 ne bi bila moguća srpska patrijaršija⁴¹ u godini 1346. Zato je već samim podignućem Sava na čast Arhiepiskopa faktički postavljen temelj Srpskoj Narodnoj Crkvi, i svi daljnji koraci u tom smjeru, a naročito formalno proglašenje autokefalije (1346, na uskršnjem saboru u Skoplju) od Dušana Silnog,⁴² nije bilo drugo do prirodna posljedica, etapa u razvitku koji je rijetkom sigurnošću i promišljenošću inicirao Sava. Protest nadležnoga Arhiepiskopa Ohridskog (Dimitrija Homatijanskoga),⁴³ koji je zastupao nesamo strogo kanonsko nego i grčko-nacionalno gledište, osta bez odjeka, — Sava, kao nenatkriljiv diplomata, znao je i ovome aktu povrijedjene grštine oduzeti svaku oštricu i osujetiti mu uspjeh.

Stvorivši ovako moralne osnove za duhovno razvijanje Srpstva, počne Sava raditi svom snagom na tome da isposluje i politički njegovo podignuće. Svi Savini povjesničari slažu se o velikom udjelu njegovu kod krunisanja Stjepana Prvovjenčanoga kraljevskom krunom. Potvrđuju to i smrtne riječi samoga Stjepana, sačuvane od biografâ: »Kraljevstvo nije moje, već je Božje i brata moga, svetoga vladike koji se je oko njega trudio« ... Ali je trebalo savladati prvo više poteškoća, među kojima nije najmanja bila znatno ohladnjenje odnosâ između oba brata, Save i Stjepana Prvovjenčanoga, koje je nastalo usljed toga što je potonji uzeo za ženu katolikinju,⁴⁴ kćer mletačkoga dužda Andrije Dandolo,⁴⁵ osnivača Latinskoga Carstva u Carigradu. Druga ne mala zapreka ležala je u tome, što — po ondašnjem shvatanju legitimiteta — kraljevski vijenac mogaše podijeliti samo Vizantija ili Rim; međutim, Vizantija ležala je srušena i ponižena, i njena budućnost nesigurna, a Rim momentano jak i moćan. Bijaše nadalje u pitanju, da li bi Nikeja, nakon što je tako lako dala crkvenu autonomiju, dala odmah i kraljevsku krunu. O tome se mora odlučno sumnjati. Ali Sava, savršeni diplomat, umio je preći i preko tih poteškoća. Iako preko srca, Sava primi srpsku krunu iz ruku Pape.⁴⁶ valjalo je pobiti uvriježenost uvjerenje, da je Bog dao Grcima Carstvo, Ugri Kraljevstvo, a Srbima Županstvo. Domentijan, Savin biograf, tvrdi dapače, da je Sava napisao pismo Papi koje je odnio posebni poslanik, episkop Metodije, te da je ovo poslanstvo uspjelo da od Pape dobije blagosloveni vijenac (krunu), te Stjepan bi okrunjen za prvo-

⁴¹ patrijaršija (grč.) = najviša crkveno-teritorijalna organizacija kod pravoslavnih (ortodoksnih) crkava; sastoji se od nekoliko eparhija

⁴² Stefan Uroš IV. Dušan (1308.—1355.), kralj Raške od 1331. i car Srba i Grka od 1346. do smrti.

⁴³ Dimitrije Homatijan (1216.—1236.).

⁴⁴ Riječ je o Ani Dandolo († 1264.), kćeri Rainera Dandola i unuci dužda Andrije Dandola.

⁴⁵ Enriko Dandolo (1107.—1205.), mletački dužd (1192.—1205.).

⁴⁶ Honorije III.

ga srpskoga kralja u oči Spasovdana,⁴⁷ godine 1220, u Žiči, na državnom saboru.

Ostali dio Savina života (1220—1236) bio je posvećen odbrani i izgradjivanju ovih dvaju glavnih tečevina, koje je Sava doprinio svojoj obitelji i svome narodu, izgradnji Narodne Crkve i Kraljevstva dinastije Nemanjića.⁴⁸ Njegov odlučni utjecaj pokazao se jasno prigodom smrti kralja Stjepana Prvovjenčanoga: godine 1227, Savu iznenada pozvaše iz Žiče u Rašku, jer da mu je kraljevski brat na samrti. Sava pohita na konju, i nadje brata na izdisaju. Brže-bolje ga postrizje za monaha, kraljem proglasi njegova prvorođenca Radoslava⁴⁹ (koga je, opreznosti radi, već 1220, pri krunidbi oca takodjer dao ovjenčati kraljevskom krunom), i smrt Kralja oglasi Srpskom Narodu formulom: »Umro je monah Simeun⁵⁰ za vlade kralja Radoslava«! Nastojanje, da prištedi dinastiji, državi i narodu, trzavice i opasnosti borbe oko nasljedstva, suviše je vidljivo u ovome postupku Savinu.

Svršivši ovako svoja najveća svjetovna djela, vrati se Sava svom prvobitnom nagnuću, čisto religioznom nastojanjima. Negdje oko 1230 ode on prvi put u Svetu Zemlju i Jerusalem, ali obadje i sva ostala mjesta koja su u vezi sa životom Hristovim. Tu sakupljaše vjerske relikvije, svete moći, i književne spomenike, da ih ponese kući i da njima ojača i usavrši svoja životna djela. Godine 1233 određi se arhiepiskopske časti i posveti za svoga nasljednika Arsenija⁵¹ (porijeklom iz Srijema). I dvor i kler pokušao odvratiti ga od toga nauma, ali bez uspjeha. On ode i po drugi put u Svetu Zemlju, da se više živ ne vrati. Imamo pismo Savino na Igumana⁵² manastira Studenice, iz kojega razabiremo da se je on na tom putu razbolio. Taj put, za ono doba vrlo težak, iscrpe toliko Savine sile, održavane kroz cijeli život strogim i umjerenim monaškim životom, da je na povratku kroz Bugarsku umro u Trnovu, 13. ili 14. siječnja 1236, u šezdeset-i-prvoj godini svoga života, na bugarskom carskom dvoru, te je tamo i pokopan. Tijelo mu je, u svibnju 1237, svečano preneseno u domovinu, u samostan Mileševu,⁵³ ali je to uslijedilo tek nakon najvećih poteškoća, jer Bugari ne htjedoše olako izdati moći takova ugleda i popularnosti. Ni u Mileševu ne mogaše se smiriti ovaj

⁴⁷ Spasovdan = Uzašašće; kršćanski blagdan koji se slavi četrdeset dana nakon Uskrsa

⁴⁸ Osim Stefana Nemanje i njegova sina Stefana Prvovjenčanoga u članove vladarske kuće Nemanjića ubrajaju se kraljevi Raške: Stefan Radoslav (1228.—1233.), Stefan Vladislav (1234.—1243.), Stefan Uroš I. (1243.—1276.), Stefan Dragutin (1276.—1282.), kasnije vladar Srijema, Stefan Uroš II. Milutin (1282.—1321.), Vladislav II. (1321.—1325.), vladar Srijema koji nije priznat u Raškoj za kralja, Stefan Uroš III. Dečanski (1321.—1331.) te carevi Stefan Uroš IV. Dušan i Stefan Uroš V. Nežak (1355.—1371.).

⁴⁹ Stefan Radoslav Nemanjić (o. 1192.—poslije 1235.), jedini poznati sin Stefana Prvovjenčanog.

⁵⁰ Pred kraj života Stefan Prvovjenčanin uzima monaško ime Simeon.

⁵¹ Arsenije I. Srijemac (? —1266.) arhiepiskop od 1233. do 1263. godine.

⁵² Pismo je upućeno igumanu Spiridonu, prijatelju sv. Save.

⁵³ Manastir je podigao kralj Stefan Vladislav.

osobiti muž. Prevelik je bio njegov upliv, i politički i crkveni: Sveti Sava postade u neku ruku uzorom političke uspješnosti i moći, što se vidi najbolje otuda da su svi ambiciozni Jugosloveni, koji su žedni bili političkih uspjehâ, nastojali doći ma i simbolički u doticaj sa tradicijom Svetoga Save: bosanski kralj Tvrtko⁵⁴ dade se (1376) okruniti na grobu Sv. Save u Mileševu, koje je došlo bilo pod njegovu vlast, krunom bosanskom i srpskom. Isto tako, kad je Stjepan Vukčić Kosača⁵⁵ htio da se otme vlasti bosanskoj, dade sebi (1440) od njemačkoga cara Fridrika⁵⁶ podijeliti dužnost čuvanja groba Sv. Save, i uze naslov »Herceg od Sv. Save«, po čem se i njegova zemlja prozva Hercegovinom.

Sjaj te grandiozne ličnosti nije izbljedio ni za turskoga vremena, pa su i inovjerni Turci počeli podlijevati neodoljivoj sugestiji njezinoj. Oni počеше dolaziti k njegovu grobu, klanjati i doživljavati čudesa. Kad se to začu u Stambulu,⁵⁷ dade Sinanbeg,⁵⁸ na carsku zapovijed, izvaditi tijelo Sv. Save iz groba u Mileševu, odnijeti ga u Beograd, te na 27. travnja 1594 na Vračaru kod Beograda spaliti i pepeo u Dunav baciti. Naravno da je ovaj surovi i grubo materijalistički akt samo još više oživio svjetlu uspomenu Svetoga Save. Sveti Sava ostaje heroj, heroj u smislu Karla Jovana,⁵⁹ i to heroj duha, koji kroz stoljeća odlučno utječe na svoju okolinu i određuje njezinu sudbinu.

*

Mi smo dovdje tek u nekoliko sumarnih obrisa pokušali ocrtati život Rastka-Save Nemanjića. Ako nastojimo konkretno uhvatiti znamenovanje njegovo, tada ćemo ustanoviti slijedeće:

1) Neželevći nikako umanjiti zasluge velikog župana Nemanje za kasniju veličinu od njega proizašle dinastije, treba istaknuti, da je — po našem shvatanju — pravi osnivač dinastije Nemanjića Sveti Sava a ne Nemanja. Nemanja je to samo u genetičkom, bolje reći biološkom smislu. Nesrazmjerno veći udio u zaslugama za razvitak dinastije Nemanjića ima Sava, jer je upravo on i postavio sve realne osnove kasnijoj veličini nemanjićske Srbije. Nemanja je bio svakako jedan sposoban dinasta. Ali su takovih Srbi imali i prije Nemanjića, samo što je svakiput osnivanje dinastije osujetilo neuredjeno pitanje oko nasljedstva. Bolje reći, onemogućilo je osnivanje trajnih dinastija slovensko kolektivističko shvatanje, da su obitelj ili zadruga držaoci vladalačke moći. Iza smrti svake snažnije vladarske

⁵⁴ Stjepan Tvrtko I. (Vladislavić) Kotromanić (o. 1338.—1391.), bosanski ban (1353.—1377.) i prvi bosanski kralj (1377.—1391.).

⁵⁵ Stjepan Vukčić Kosača (o. 1404.—1466.)

⁵⁶ Fridrik (Friedrich) III. (1415.—1493.), pripadnik leopoldske grane kuće Habsburg, bio je car Svetoga Rimskog Carstva (1452.—1493) i austrijski nadvojvoda (1424.—1493.).

⁵⁷ Stambul = Konstantinopol, Istanbul, Carigrad

⁵⁸ Sinan-beg, odnosno Sinan Pasha ili Sinan Pashë Topojani (1506.—1596.), albanski veliki vezir, vojni zapovjednik (paša) i državnik.

⁵⁹ Thomas Carlyle (1795.—1881.), engleski povjesničar, filozof i esejist.

ličnosti, pojavila bi se množina aspiranata na prestol, i u borbama koje su iz toga slijedile propala bi svaka dinastija još u začetku. Od te sudbine spasao je samo Sveti Sava Nemanjiće, time što je dva puta — kod smrti Nemanje i Stjepana Prvovjenčanoga — stvaranjem gotovoga čina znao preduprediti, te svojim ogromnim ličnim i duhovnim utjecajem, kao član kraljevske kuće i ujedno vjerski poglavica, spriječiti borbe oko nasljedstva. Kroz pola vijeka bdio je Sava nad sudbinom svoje Kuće, koja je kroz to vrijeme toliko ojačala da joj kasnije bure, za daljnjih 150 godina, nisu mogle naškoditi. I po tim činjenicama, koje neprijeporno izlaze iz Savina životopisa, postaje on pravim utemeljiteljem dinastije Nemanjića.

2) Sveti Sava je odlučio, na raskršću Srpstva, da će ono poći putem Istočne a ne Zapadne Crkve. Tu je važno istaknuti, da je to pitanje Sava riješio u momentu kada je tok istorije bio izrazito protivu takoga rješenja, t. j. kada je Vizantija bila oborena i nemoćna, te kada je Stjepan Prvovjenčani sâm smatrao za potrebno da promijeni smjer svoje spoljne politike, što je učinio uzevši za drugu ženu kćer dužda Andrije Dandola, jednoga od osnivača Latinskoga Carstva. U takovo vrijeme, ovo je pitanje bila u stanju riješiti samo takova veličina i takova politička i diplomatska sposobnost kakovu je imao Sava. Zašto je to Sveti Sava učinio, nije lako reći. Najvjerojatnije je da je on to učinio nesvjesno, pod utjecajem svoga odgoja, koji je primio u duhovnom centru Anadolske Crkve na Atosu, pod utjecajem privlačne sile koju je vjerska i umna kultura onodobne Anadolske Crkve na njega vršila. Možda je i uočio, da je Istočna Crkva podesnija za aspiracije njegove obitelji i njegova naroda od Zapadne Crkve. Svakako se je, kao vrući patrijot pobrinuo da ukloni sve opasnosti koje su za njegov narod bile vezane uz pravoslavlje, — on je te opasnosti uklonio osnivanjem Srpske Narodne Crkve s pomoću koje je slomio premoć i tutorstvo grčkog svećenstva u Srbiji, koje je bez mnogo oklijevanja naprosto istjerao.

3) Kako smo već naprijed ustanovili, samo Sveti Sava može se smatrati osnovateljem Srpske Narodne Crkve: bez Savina boravka na Svetoj Gori nema Hilendara, bez Hilendara nema srpske Arhiepiskopije, a bez srpske Arhiepiskopije nema srpske Patrijaršije.⁶⁰ Ovaj pragmatički slijed jasno pokazuje ogroman, gotovo isključivi, udio Savin pri osnivanju Srpske Narodne Crkve. Što pak znači ova Crkva za razvitak Srpstva, držim da ne treba naročito isticati. Svi inteligentni Srbi to dobro znaju, a danas to sve više shvataju i inteligentni Hrvati. Napose ću istaknuti svoje uvjerenje, da bez svoje narodne Crkve Srbi ne bi bili mogli preživjeti Kosova i turske katastrofe,⁶¹ i ne bi bili mogli — na početku XIX vijeka obnoviti — svoju državu onako kako su to doista učinili.⁶²

⁶⁰ Poznate su tri srpske patrijaršije. Prvu je proglasio Stefan Uroš IV. Dušan 1346. (Turci je ukidaju 1458.). Druga je Srpska patrijaršija postojala od 1557. do 1776. (sa sjedištem u Peći). Treća je Patrijaršija osnovana 1920. sa sjedištem u Beogradu.

⁶¹ Misli se na Kosovsku bitku iz 1389. i nestanak srpske srednjovjekovne države.

⁶² Nakon II. srpskog ustanka, koji je izbio 1815. pod vodstvom Miloša Obrenovića (1780.—1860.), početkom 30-ih godina XIX. stoljača Srbija je dobila status autonomne kneževine.

4) Sveti Sava je kulturno dao svom narodu koliko malo koji pojedinac u svjetskoj istoriji svojoj okolini. Mi smo prikazali, kako se je to zbilo. Sava je otišao u mladosti u duhovni centar Istočne Crkve, i to u doba njezine kulturne kulminacije, — sve što je ondje lijepa i korisna našao, to je sabrao i dao svome narodu; a budući da je bio članom kraljevske kuće i crkveni poglavica cijele zemlje, njegov je rad bio uspješniji nego ikojega drugoga čovjeka, sve zapreke su bile umanjene do krajnih granica, borbe koje su drugi reformatori morali voditi, opasnosti kojima su bili izvrgnuti, sve je to bilo kod Save već po njegovoj situaciji uklonjeno. Ukoliko je ipak postojalo, to im se on kao genijalni diplomat znao mudro ukloniti. Ne može se ovdje raspredati pitanje o opsegu i kvalitetu kulturnoga kapitala koji je Sava donio svomu narodu; to prelazi opseg jednoga članka, a biće uglavnom i poznato. Istakao bih samo, da je Sveti Sava dao Srbima jednu visoku političku kulturu, preuzetu od Vizantinaca, koju je on sam lično još usavršio po svojoj urodjenoj političkoj i diplomatskoj obdarenosti. Ovaj lični udio u političkoj tradiciji može se smatrati i kao razlog one velike političke spremnosti koju Srbi, počevši od obnove Srpske Države početkom XIX vijeka, pokazuju, te kojom sigurno nadmašuju Hrvate, koji su imali nedvojbeno mnogo goru školu u Hapsburgovaca.⁶³

5) Meni lično čini se, da se Svetom Savi onim pretežno religioznim i konfesionalnim mjerilom kojim se on u Srbâ prosudjuje čini krivo u pogledu njegova svjetskoga značaja. Ovaj značaj leži, po mome shvatanju, u tome da je mudri i smjerni iguman vatopedski⁶⁴ i ujedno žarki patrijot srpski salomio moć Grkâ. To je postigao organizacijom Srpske Narodne Državne Crkve. Onaj harmonični razvoj Crkve i Države, koje se međusobno bezuslovno podupiru, bilo je velikim praktičnim preimućstvom kod pravoslavlja. Toga kod katolicizma nema: Crkva se nikad u toj mjeri ne identifikira s Državom, jednostavno stoga što je internacijonalna. Ova identifikacija Crkve i Države ima doduše i svojih loših strana, ali je ona na svaki način izvor izvanrednoga pojačanja državne moći. Ova identifikacija bila je glavnom tajnom grčke moći i veličine. Tu je tajnu Sava lukavim Grcima, u času njihove slabosti i posrtanja, oteo i dao svojoj obitelji i svome narodu, i tim im ujedno dao mogućnost da se u najkraće vrijeme razviju do zamjerne veličine i moći. Grci su mogli nadvladati Latinsko Carstvo; ali kad su taj posao obavili, našli su pred sobom na sjeveru moćnu slovensku⁶⁵ barijeru: Bugarsku i Srbiju, ovu posljednju toliko ojačanu da je čak kušala oteti im Carstvo (što je poduzeo bio Dušan Silni krunisanjem krunom grčkom, srpskom, i bugarskom, na uskršnjem saboru u Skoplju). Ovako stiješnjeni sa juga od Turačka, a sa sjevera od Bugarâ i Srbâ, nisu Vizantinci mogli odahnuti, nego su za-

⁶³ Vladarska kuća Habsburg, odnosno Habsburg-Lothring, vladala je hrvatskim zemljama od XV. do XX. stoljeća: 1438.—1439., 1440. (1444.)—1457., 1527.—1780. i 1780.—1918.

⁶⁴ Sv. Sava bio je monah u manastiru u Vatopedu na Svetoj Gori, odakle zajedno sa Stefanom Nemanjom pokreće podizanje manastira Hilendara.

⁶⁵ slovensku = slavensku

kržljali, i konačno pali žrtvom silovite turske najezde. Da su se Vizantinci mogli, iza 1261, opet uspješno proširiti na sjever, oni bi — po mome mnijenju — mnogo bolje odoljevali Turcima nego što su to mogli pod ovim prilikama.

Svim ovim, međutim, nije svjetsko znamenovanje Svetoga Save iscrpeno. Meni se bar čini osnivanje Srpske Narodne i Državne Crkve jednim ogromnim djelom, zato što je to bilo moguće samo u vrijeme pada i poniženja Grka, t. j. samo u prvoj polovici Trinaestoga Vijeka. Ja vrlo sumnjam, da li bi Vizantinci, iza obračuna sa Latinskim Carstvom, bili ikomu dali crkvenu samostalnost. Tako je, po mome shvatanju, Srpska Narodna Crkva kao prva negrčka narodna crkva bila pretečom svih ostalih slovenskih narodnih crkava istočnoga obreda, i Ruske Patrijaršije⁶⁶ iz godine 1589, pa čak i rumunske Patrijaršije,⁶⁷ bugarskog⁶⁸ i albanskog Egzarhata,⁶⁹ i Poljske Pravoslavne Crkve.⁷⁰ Predstavimo si samo mogućnost, da je rusko pravoslavlje ostalo pod grčkim tutorstvom, i da se nije moglo po srpskom uzoru razviti u autokefalnu crkvu, — čitavi razvitak Rusije bio bi sasvim drugi, ne bi bilo Petra Velikog⁷¹ ni ruskoga samodržavstva, ne bi bilo ruskoga slavofilstva, pa po svoj prilici ni Ruske Revolucije od godine 1917.⁷² Svjetska istorija bila bi uzela sasvim drugi tok. Prema tome držim, da je mudri monah iz Svete Gore, Sava, lice svjetskoga znamenovanja; pa držim i to, da svi mi Jugosloveni imamo veliki interes ovoga po mome mnijenju najvažnijega činioca jugoslovenske povjesti, Svetoga Savu, što bolje upoznati.

(*Nova Evropa*, Zagreb, 1930., knj. XXI., br. 1, 1-10.)

- *Za tisak priredio i bilješkama opremio Z. Matijević*

⁶⁶ Godine 1589. carigradski patrijarh Jeremija II. Tranos (1587.—1595.) daje mitropolitu Jovu/Joanu (2. četvrtina 16. st. — 1607.) titulu patrijarha Rusije.

⁶⁷ Godine 1925. osnovana je Rumunska Patrijaršija uzdizanjem bukureštanskog arhiepiskopa na rang patrijarha.

⁶⁸ Bugarska patrijaršija osnovana je 1017., za vrijeme cara Simeona I. (893.—927.), ali je odlukom bizantskog cara Bazilija II. Bugarubojice (976.—1025.) ukinuta 1019. godine. Zahvaljujući sv. Savi 1186. obnavlja se Patrijaršija sa centrom u Trnovu, no nju su ukinuli osmanlijski Turci (1393.). Carigrad 1945. daje autokefaliju Bugarskoj crkvi. Godine 1959. ponovo je uspostavljena Bugarska patrijaršija.

⁶⁹ Albanska pravoslavna crkva ima od 1922. rang arhiepiskopije.

⁷⁰ Poljska autokefalna pravoslavna crkva osnovana je 1924. godine.

⁷¹ Petar I. Veliki Romanov (1672.—1725.), ruski car od 1682. do smrti.

⁷² Misli se na Februarsku i Oktobarsku revoluciju.

GRADIVO